

STAROATENSKI PRISTUP ODGOJU

MARKO PRANJIĆ
Sveučilište u Zagrebu
Hrvatski studiji

UDK: 373.1(38)(091)
Pregledni članak
Review article

Primljeno
: 2015-11-19
Received

SAŽETAK

Starogrčko osnovno školovanje imalo je eminentno odgojni karakter od trenutka kad je zbog neadekvatnosti roditeljskog doma za njega morala brinuti posebna institucija koja je za to posjedovala viši stupanj kvalificiranosti, naime, onda kada se počinje pojavljivati škola kao odgojno-obrazovna ustanova, štoviše, kada sam polis (grad-država) postaje svojevrsnim učiteljem i odgajateljem. Za razliku od spartanskog odgoja, recentniji atenski odgoj u prvi plan stavlja odgajaničkovu individualnost što po sebi profilira i novo viđenje čovjeka te njegova odgoja, odmičući se polagano od pretežno militarističkog gledanja na ljudsko biće i sljepu pokornosti bilo kojem i bilo kakvom autoritetu. Popuštaju spone središnjeg utjecaja polisa, a sve više jača demokracija, mitsko se zatomljuje, a spekulativno osnažuje. Homerovi ideali poprimaju prosvjetiteljsku svijest i sve više jača vječnost ideje naspram promjenljivog ljudskog mišljenja. Umjesto primata sile i moći, Atena je dala primat pravu, a samim tim i pojedincu, individui, iz čega je nikla jedinstvena kultura dubovnog života koju je u začetcima osmislio atenski zakonodavac Solon.

KLJUČNE RIJEČI: *individualnost, odgojno-obrazovni koncept, pjesnik, polis, škola.*

KONTEKSTUALIZIRANJE TEME

Istraživačima grčke antike je znano da su život i društveno funkcioniranje Atene u 5. i 4. st. pr. Kr. puno poznatiji od života i zbivanja bilo kojeg drugog grada starodrevne Grčke. To je ujedno i vrijeme kada se počeo profilirati odgojno-obrazovni koncept antičkoga Grka raslojen na tri razine: tjelesna (γυμναστική, *gymnastiké*): trčanje, bacanje koplja, hrvanje te još druga natjecateljska umijeća; glazbena (μουσική, *mousiké*): učenje na pamet poezije, podučavanje u sviranju lire, pjevanje i plesanje i na koncu literarna razina (γράμματα, *grammata*): čitanje i pisanje, proučavanje literature uopće (Marrou 1956:148.374-376; Beck 1964:80-83). Pri tome svakako treba imati u vidu da ova posljednja, naime, literarni odgoj, barem što se tiče prve polovine 5. stoljeća, nije zauzimao visoko mjesto u brizi i skrbi starih Helena (Marrou 1956: 36-45; Beck 1964:80-85) ali će se to uskoro promijeniti. Svakako je

razvidan odgojno-obrazovni kontinuitet naspram prošlosti koji se sastojao od kultiviranja i poboljšavanja postupka stvaranja dobrih građana. Sve to skupa nije se događalo samo i isključivo u školskim ustanovama. Mnogi izvori pokazuju da su Atenjani tretirali odgoj puno šire nego što bi se to moglo činiti samo u školskim prostorima. Tako su to uostalom činili i njihovi predci u ostatku Grčke (Strycker 1994:107-113; Ober 2001:175-207). U to vrijeme stanovnici Atene doživljavaju *pjesnike* kao posebne izvore mudrosti. Pritom je za Homera i druge tvorce tragedija rezervirano posebno mjesto (Redfield 1990:314-335; Strycker 1994:280-281). Kad se uz to uzme u obzir da nije bilo osigurano plaćanje odgoja djece i mladih iz državne blagajne (Marrou 1956:382), onda se dobiva cjelovitija slika stanja odgoja i obrazovanja u starih Helena. Ona će se početi mijenjati na bolje 335. godine kada se počelo plaćati iz državne riznice za dvije godine vojnog služenja efeba, *ephebeia* (Marrou 1956:105-112).

ŠKOLA I PROFESIONALNI UČITELJI

U 5. st. pr. Kr. pokazala se neizbježnost i nužnost škola u pojedinim grčkim državicama. Tako, primjerice, u Ateni i u Troizenu (Beck 1964:88-91; Harris 1989:58-59). Ipak prvi pisani trag o tome ne nalazimo u Ateni, nego za Troizen (Marrou 1956:43; Jameson 1960:210-211). Krajem 5. stoljeća pr. Kr. škole su se već nalazile razasute i po manjim mjestima (Beck 1964:88-91) ali je i dalje učiteljev položaj bio poprilično jadan i nedostojan poziva kojega je obnašao, prvenstveno zbog mizerne plaće ali i javnog ugleda (Dover 1978:30-33). U Ateni se 508. god. pr. Kr., zbio veliki politički zaokret, naime uveden je sustav izravne demokracije što znači da su mladići već od 18. godine mogli biti birani u *Narodnu skupštinu* (ἐκκλησία *ekklesia*), prisustvovati njenim sjednicama, na njima govoriti te što je najvažnije, glasati. Skupština je tijelo gdje se raspravljalo i odlučivalo o sudbonosnim stvarima grada-države. Oni pak članovi koji su imali trideset i više godina mogli su postati članovi Vijeća petstotorice (βουλή, *boulé*) i obnašati jednu od mnogih godišnjih funkcija, službi u koje se ulazilo kockom, a ne izborom. Nova politička struktura pripremila je teren za razne intelektualne inovacije 5. i 4. st. pr. Kr. što će se kasnije u velikoj mjeri reflektirati i na misao i na odgoj i obrazovanje cijele Zapadne Europe. U to vrijeme na misaonu pozornicu dolaze sofisti, (σοφιστής), profesionalni učitelji koji su se takvim smatrali i držali i mnogi ih kao takve prihvaćali, a bili su začetnici "višeg obrazovanja" zasnovanog na vještom korištenju jezika. Druga polovica 5. st. pr. Kr. ujedno je i vrijeme kada je Sokrat pretresao dobro zabarikadirana vjerovanja i običaje svojih sljedbenika Atenjana kao i tvrdnje i pretenzije "službenih učitelja" sofista čije će intelektualne zasade postat plodno tlo trojici velikana koji će svojim umom i idejama vladati četvrtim stoljećem i

ostaviti nemjerljivi utjecaj na one koji će dolaziti poslije njih. Riječ je o Izokratu, Platonu i Aristotelelu. (Ehrenberg 1973:192-258; Pomeroy i dr. 1999:246-286; Sansone 2004:94-105; Morris-Powell 2006:204-220.268-287).

OBRAZOVANJE U ATENSKOM POLISU

Nezaobilazna odgojna ustanova u najstarije vrijeme i na ovim prostorima bila je sama država o čemu imamo i svjedočanstvo iz pera Simonida s Keja (oko 556-468), slavnog grčkog lirika koji je korsku liriku oslobodio isključive vezanosti za kult te uveo profane književne rodove (Segal, 1985:225). Među inim fragmentima u njega nalazimo i onaj u kojem stoji: "Grad (πόλις, pólis) obrazuje čovjeka" (Sim. fr. 90; West 1992:277) iz čega je sasvim razvidno da funkcija grada-države u to vrijeme nije bila tek obrana, zaštita, profit njezinih građana, nego i njihovo intelektualno uzdizanje, pri čemu se sigurno nisu zanemarivale ni tjelesne vještine. Samim tim što se ovdje spominje obrazovanje, očito se htjelo naglasiti novu komponentu promidžbe čovjeka koja s razine države ili je prije bila posve zanemarivana ili tek usputno njegovana. Sada grad mora skrbiti i za odvajanje dodatnih sredstava i zadužiti posebne ljude koji će to činiti u ime države. Tako Plutarh u svom djelo (Plut. *Them. život.* 10.2-3) govori kako je prema Temistoklovoj¹ odredbi većina Atenjana odvela svoje žene i djecu u Troizen (zbog prijetnje od Perzijanaca!) da ih stave na sigurno i kako su ih domaći ljudi lijepo primili. Dekretom je bilo propisano da ti ljudi idu na javni trošak tako da se svakoj obitelji dnevno dodijeli dva obola. Istovremeno se djeci omogućilo da smiju ubirati plodove posvuda i plaćati svoje učitelje. Riječ je vjerovatno o dokumentu iz 490. pr. Kr. kad je prijetila invazija Perzijanaca na Atenu. Ako je dokument izvoran, onda je on dokaz najranijeg formalnog obrazovanja atenske djece, što pak ne bi nužno moralo značiti opće i obvezatno obrazovanje (Marrou 1956:43; Jameson 1960:210-211; Beck 1964:84).

Cijenjeni atenski državnik Periklo (495-429) će uz to podvući individualnu slobodu kao vrlo važan i nadasve karakterističan stav Atene kao grada-države kazavši: "Mi nismo samo toliko pozorni prema slobodi u javnom životu. Pokazujemo istu snošljivost i odbacujemo nepovjerenje jedan prema drugome u našim privatnim životima. Nemamo ništa protiv našeg susjeda ako ustrajava u onome što želi na svom vlastitom putu." (Tuk. 2,37). Ima li se u vidu kako i na koji način je funkcionirala Sparta kao grad-država, ovo je uistinu novina, iskorak, radikalni zaokret u viđenju mjesta i uloge građanina unutar

¹ Θεμιστοκλῆς, Themistokles (c. 524-459) atenski političar i general, jedan od novih izdanaka nearistokratskih političara koji je izrastao u zavidnu pojavu u ranim godinama atenske demokracije.

državne strukture. Ne samo da se poštivala nego se i jamčila individualna sloboda u javnom životu koja se manifestirala kroz snošljivost naspram različitih navika, sklonosti, potreba, mišljenja i stavova. Kao takva ona isključuje međusobno nepovjerenje stanovnika i građana države, jasno, kada su u pitanju i igri privatni životi, što će reći da država nije uništila privatnost. Ona nije sve i sva u ljudskom životu pa u tom smislu ni spartanski pristup odgoju, *agogé* (ἀγωγή) kao i početna faza staroatenskoga odgoja nije uživao onu slavu kao u gradu svoga podrijetla. U Ateni je ostalo dovoljno prostora i za individualnost pa je se onda kao takvu mora čuvati i promicati osporavajući pritom bilo kome nadležnost nad osobnim željama i specifičnim životnim putovima pojedinog Atenjanina čiji je odgoj bliže onom Homerovu nego Spartinu.

Na tom tragu vrsni Atenjanin Tukidid (oko 460-395) bit će još precizniji i izravniji: "Jednom riječju, kažem, cijeli grad (πόλις) je školovanje (παιδείσις, paideusis) Grčke" (Thuk. 2.41.1). Autor ove tvrdnje hoće kazati da grad kao društvena organizacija kroz sve svoje institucije i svoja djelovanja je krajnje socijalizirajući faktor svih svojih građana. Polis preko svojih nadležnih tijela postavlja ciljeve, on osigurava sredstva i provedbu i na koncu on vrijednuje koliko je ta njegova primarna djelatnost uspješna i učinkovita. Da u praksi to nije uvijek besprijekorno funkcionirao i da baš nije trebalo doslovno shvaćati Periklove i Tukididove tvrdnje, svjedok nam je Sokrat (470/469-399) koji je slobodu svoga uvjerenja i djelovanja, usprkos državnoj načelnosti i svojoj vrlo uvjerljivoj argumentaciji (Plat. *Apō.* 24c-10-25b8) platio vlastitom glavom. Naime, braneci se od napadaja da svojim radom i poučavanjem koje je smatrao svojom funkcijom i osobnim doprinosom kvaliteti življenja u državi, prema mišljenju nekih ljudi, zapravo kvari mladež. Sokrat to nastoji osporiti i pritom priziva u pomoć toliko faktora grada-države (sudce, zakone, dobročinitelje, promatrače, članove Vijeća petstoričice, članove Narodne skuptine, sve Atenjane) da na osnovi njihova pozitivnoga primjera i argumentima logike svoga dokazivanja ukaže na neutemeljenost onoga što mu se imputira. Sokratu to ne uspijeva, pa slobodu osobnog djelovanja ipak plaća glavom. Sve ima svoje lice i naličje, pa ništa ne treba apsolutizirati kao ni atenske individualne slobode.

Atenski pisac i učitelj Izokrat (436-338), osvrćući se na rano 5. st. pr. Kr., sto godina kasnije će napisati kako su njihovi predci jako skrbili za djecu; kada su vidjeli da im svima ne mogu priuštiti isti odgoj, onda su napravili tako da svako dijete dođe do posla koji će najviše odgovarati njemu i njegovu okruženju. Takvu su djeca siromašnih građana učila poljodjelstvo, umjeća kupovine i prodaje, dok su djeca bolje stojećih, bogatih ljudi, vlastele, bila odgajana i obrazovana tako da se snalaze u lovu, atletici i nekim intelektualnim aktivnostima (Isoc. *Areop.* 44-45). Jasno je da ovdje Izokrat govori o vremenu kada je obrazovanje bilo rezervirano samo za bogate i imućne, plemstvo i

gospodu. Cilj ovoga odgoja (παιδεία, *paidéia*) bio je postizanje savršenstva kojega su Atenjani nazivali καλοκάγαθια, *kalokagathía* što doslovno znači 'lijep i dobar čovjek', a njime su se Atenjani služili kako bi izrekli nešto poput 'častan čovjek, lijepog fizičkog izgleda, čovjek lijepih manira'. Takav se čovjek, Atenjanin, ipak razlikovao od Homerova heroja jer su se bila promijenila i vremena, ali i grčko društvo. Pa ipak su Homerovi heroji, poput Ahileja, još uvijek predstavljali odgojne primjere i uzore na koje se gledalo s poštovanjem. Tako, primjerice, a prema Izokratu, Atenjanin je odgajan da u nekim situacijama čini manje-više isto ono što je činio Homerov heroj, primjerice, da odlazi u lov i da se bavi atletikom. U gornjem navodu Izokrat ne spominje izravno glazbu (μουσική, *mousiké*) kao bitnu komponentu onoga što se tada zvalo *kalokagathía*, iako znamo da je ona uistinu bila bitna sastavnica te vrste obrazovanja, što je razvidno iz Kimonova životopisa (Plut. *Kim. životopis* 9.1) kojega je napisao Plutarh i gdje se kaže kako je neki heroj bio zamoljen da zapjeva nakon objeda. I on je milozvučno zapjevao tako da su gosti počeli govoriti kako je bolje obrazovan nego njegov rival Temistoklo, budući da se Temistoklo znao razmetati time što nikad nije naučio kako pjevati i svirati liru, ali je znao primijetiti da je dovoljno bio vičan kako grad učiniti prosperitetnim.

NOVO VIĐENJE ČOVJEKA I ODGOJA

Treba kazati da postoji još puno tekstova drugih autora koji govore o Ateni kao slobodarskom gradu koji je poštivao i promicao različitost usprkos negativnog primjera kome je žrtvom bio spomenuti Sokrat. Demokratski način življenja s vrlo naglašenim smislom za individuu, pojedinca, uglavnom je bio organiziran i provoden u drevnoj Ateni, a potom prenošen kroz povijest na druge europske krajeve i narode. Njegovi začetnici u Heladi bili su pripadnici jonskog plemena koncentrirani u polis i oko svoga polisa, grada-države Atene, ne zanemarujući posve ni ono što je činila njihova susjeda grad-država Sparta, naime, inzistiranje i na tjelesnom odgoju kako bi se građene učinilo sposobnim za obranu. Ono novo što je Atena unijela u starogrčki odgoj jest inzistiranje i na duhovnom, produhovljenom odgoju gdje je, na sreću, i za tijelo nađeno sasvim dovoljno mjesta i prostora. Ona je do savršenstva dotjerala sklad tjelesnog i duhovnog o čemu će biti govora na sljedećim stranicama, konkretno: načinu življenja, formiranja, odgajanja, izobrazbe u Ateni kao novom pristupu cjelovita rasta ljudske osobe, a kroz to i novom poimanju svake ustanove koja je tome namijenjena.

Koliko god je u grčkoj povijesti, a slijedom toga i u europskoj, spartanski odgoj bio važan te u pojedinim trenucima obrane i preživljavanja nadahnuće, sve je važnijim i dominantnijim bivao onaj *atenski*. Dok je spartanski i nadalje uglavnom ostajao krut, nepromjenjiv, neprilagodljiv,

atenski se *adaptirao* privrednom, duhovnom i političkom razvoju kroz koji su prolazili Grci (De Strycker – Slings 1994: 107-113); Ober 2001). Umjesto primata sile i moći, što je bilo karakteristično za Spartu, Atena je dala primat *pravu*, a samim tim i pojedincu, individui, iz čega je nikla jedinstvena *kultura* duhovnog života. To se nije odnosilo na *robove*. Znanstvenici smatraju da je to pravo dobrano bilo prikraćeno i ženskoj djeci koja su bila prepuštana svojim majkama te odgajana i poučavana samo u vođenju kućanskih poslova (Beck 1964:85-88; 1975:55-58.69-75).

Da ne bi ipak bilo zabune, a što je kod mnogih povjesničara uvriježeno mišljenje, ne može se reći, kao što smo dali naslutiti, da Atena nikada nije imala sklonosti i simpatije prema spartanskom načinu odgajanja. Negdje do 5. stoljeća pr. Kr. vojnički, ratnički i državnički odgoj bio je i te kako na glasu i u samoj Ateni. Ona je kao grad-država, πόλις, odgajala isto tako stegom i disciplinom, običajima i ćudoređem, bogobojaznošću, nametanjem tjelesnog vježbanja svima onima koji su bili sposobni za obranu. Samo tako su Atenjani mogli biti u stanju odbiti u perzijskim ratovima tadašnju svjetsku vojnu velesilu koja je pred sobom sve rušila pa stoga prijetila i samoj Ateni kao državnom i kulturalnom središtu koje je uistinu moglo biti dovedeno u pitanje, da uz svoju naklonost prema umjetnosti nije njegovalo i svesrdno promicalo vojničke vrline i vještine. U tom smislu vrlo je znakovit *pravični govor* iz Aristofanovih *Oblaka* (961-985) gdje je u nekim vrlo zanimljivim detaljima i sadržajima opjevan odgoj «starih vremena» (αρχαία παιδεία), onih prije i početkom 5. stoljeća. Taj je odgoj suprotstavljen "novom" kojega je pobornik bio Sokrat i zbog čega je vjerojatno platio glavom (Marrou 1956:36-45; Beck 1964:80-85, 127-129; Dover 1978:I VIII-I XIV, 1972:109-116; Oswald 1986:229-238; Morgan 1998:10-13, 1999:47-53; Prichard 2003:302-311.). Ne bi smjelo zavarati to što u veličanju "staroga odgoja" Aristofan nigdje ne spominje čitanje i pisanje. I ono je sigurno postojalo. Evo Aristofanova teksta o "starom odgoju":

"Govorit ću dakle o starome odgoju, kakav je nekada bio,
 Kad s uspjehom zastupah ispravan stav, i kad razbor još bješe na snazi.
 Tad, prvo, ni u snu, baš nikada, ne smjedoh čuti dječaka gdje gundā;
 A zatim, koračati morahu ulicom, na sat kitaristu, složno,
 Svi mještani skupa, i bez ogrtača, pa čak i za najgušćeg snijega.
 I ondje bi, sjedeći pristojno, najprije vježbali pjevati pjesme,
 Il "Palado strašna što razaraš gradove" ili "Daleki ti zvuci",
 A pritom se držahu ljestvice koju im namriješe njihovi pređi.
 Kad netko bi od njih izvodio psine ili glasom izvijati stao
 Onakve ko danas, na Frinidov način, neprirodne kolorature,
 Tad šibe bi po njemu pljuštale zato što želi odagnati Muze.
 Na satu gimnastike sjedeći, morahu pružiti noge dječaci
 Da nikom tko izvana gleda pokazali ne bi nepristojne stvari;

A ustavši, opet je trebalo pijesak poravnati, pazeći na to
 Da zaljubljenicima strasnim ne ostave tragove muškosti svoje ...
 Za večerom nije on smio posegnuti prvi za glavicom rotkve,
 Ni starijoj osobi pred nosom grabiti niti komorač ni peršin,
 Ni jesti sladokusno, niti hihotati, niti prekrížiti noge...
 Upravo s pomoću njih je
 Moj odgoj othranio junačku vrstu maratonskih ratnika dičnih"²

Dokaz da je u to vrijeme, osim glazbenog i tjelesnog odgoja, postojalo i učenje *čitanja* i *pisanja* jest i crtež na šalici iz 485. pr. Kr., a oslikao ga je Douris iz Atene. Crtež, naime, s jedne strane predstavlja obrazovne scene čitanja i pisanja – *grámmata*, γράμματα, a s druge, sviranje na liri i fruli – učenje glazbe, tj. *mousiké*, μουσική. Da su ti sadržaji uvijek išli zajedno u "starom odgoju" svjedoči nam i sam Platon donoseći i još neke druge sadržaje. U Platona vidimo cijelu paletu i odgojnih ponuda i odgojnih struktura. Njegov odgoj je podijeljen na razdoblja: ono prije polaska škole (obiteljski odgoj) i ono koje slijedi nakon toga (pripuštanje vlastitog potomstva različitim učiteljima). Platon je svoje mišljenje izrazio u svom djelu *Protagora* (325d7-326e5) pa ćemo ovdje reproducirati njegove ključne misli koje se uglavnom okupljaju oko uzorna, dobra ponašanja odgajnika, bolje rečeno, učenja vrline kao eminentnog cilja odgojno-obrazovnog djelovanja (Marrou 1956:30-40; 47-48; 57-58. Gunthrie 1969, 1981.; 250-260; Kerferd 1981: 131-138; De Romilly 1992:44-52; Benson 1997:323-355; Curren 2000: 43-48). Od čega se sastojao "stari odgoj" prije polaska u školu? Evo što kaže Platon: kad dijete počne shvaćati što mu se govori, trude se i *dojkinja i majka i pedagog i sam otac* da dječak bude što bolji; kod svake radnje i riječi uče ga i pokazuju mu što je pravo, a što ne valja, što je lijepo, a što ružno, što je bogu drago, a što nije, da ovo čini, a ono ne čini. I ako posluša drage volje, onda je dobro, a ako ne, onda ga, kao drvo koje se krivi i savija, ispravljaju prijetnjama i šibom. Sve se to, dakle, događalo u krugu dobrostojeće obitelji koja si je mogla to priuštiti. Što se pak događalo nakon toga? Platon kaže kako su roditelji potom slali svoju djecu *učiteljima* (gramatistima!) da se za dobro ponašanje dječaka više brinu, nego za čitanje, pisanje i svirku. A učitelji se na to onda i usredotoče. Pa kad nauče čitati i pisati, kad dođe vrijeme da razumiju napisano, stavljaju pred njih na klupe pjesme dobrih pjesnika da ih čitaju i gone ih da uče napamet jer tu ima mnogo opomena i pripovijedanja, pohvale i slave starih kreposnih ljudi, ne bi li se dječak s njima nadmetao i ugledao se u njih te težio da postane onakav.

U narednom tekstu Platon govori i o dvama vrstama učitelja u staro vrijeme kad kaže da *učitelj glazbe* isto tako radi (kao i gramatist!) - brine se za

² Tekst uzet iz Aristofan, *Oblaci* (2005) preveo, uvod napisao i komentar i dodatke sastavio Mladen Škiljan, Zagreb: Izdanja Antibarbarus (Biblioteka Latina et Graeca, knj. 54), str. 173-175.

umjerenost i razboritost, da mladež ne čini zlo. Osim toga, kad nauče kitaru, uče ih pjesme drugih, opet dobrih lirskih pjesnika, udešavajući za kitaru napjeve i silom usađujući u dječju dušu ritam i sklad, da budu pitomiji i da, držeći se mjere i sklada, budu riječju i djelom korisni jer sav ljudski život treba imati lijepa ritma i skladnosti. Očito da je konačni cilj glazbene pouke bio više usmjeren na odgoj dječje čudi, njegova karaktera, njegovih osjećaja, smisla za sklad i ritam. U ocjelovljenju odgoja dječaka sudjelovao je i *učitelj gimnastike* čija je pak svrha bila očvrnuti dječake da bi jačim tijelom služili plemenitu srcu i da zbog slaba tijela ne bi bili kukavice ni u ratu ni u drugim prilikama. Nakon "redovitog školovanja", kad, naime, dječaci prestanu ići u školu, država ih primorava učiti zakone i da po njima žive, kao po uzorima, da ne bi sami po svojoj volji radili neprilično nego upravo onako kao što učitelji onoj djeci koja još ne znaju pisati pisaljkom, povuku crte i daju im pločicu te ih gone da pišu po crti. Tako je i država napisala zakone, izum starih dobrih zakonodavaca te ih primorava da po njima i naređuju i slušaju. Onoga tko ih prekrši kazne. Toj kazni i kod vas i svuda u svijetu ime je popravak, u smislu da kazna popravlja (Plat. *Plut.* 326d-e).

U skladu sa "starim odgojem" učenike se discipliniralo koristeći se fizičkom silom koja nije prestajala kroz cijelo 5. i 4. stoljeće pr. Kr. pa i kasnije. O tome nam, kao što upravo vidjesmo, pripovijedaju Aristofan, Platon i ništa manje Ksenofont (c. 430-354), grčki povjesničar i vojnik. Iz Ksenofontova zapisa (*Xen. Anab.* 2.6.12) gdje se govori o Klerhusu, zapovjedniku, u prvi plan zapovjednikova ophođenja stavlja se strogoća i čvrstina pa se primjećuje da zbog toga njegovi vojnici imaju isti odnos prema njemu kao što učenici imaju prema učitelju, što će reći da način učiteljeve ophodnje u to vrijeme i u Ateni nije bi ništa drukčiji doli onaj vojnog zapovjednika. I ovo je dokaz da je ranoatenski odgoj bio znatno bliži onom spartanskom, nego vlastitom iz kasnijih vremena (Beck 1964:100-105; Booth 1973).

U svakom slučaju tjelesne vježbe uz *grammata* i *mousiké* predstavljaju standardni kurikulum osnovnih sadržaja antičkog atenskoga odgoja (Marrou 1956:40-43; Beck 1964:80-85, 111-141; Pritchard 2003) što nam još jednom potvrđuje Platon. Tako u njegovu dijalogu *Harmid* (O razboritosti) u Sokratova usta stavlja ovaj dijalog koji reproducira četiri ključna sadržaja ranog atenskog kurikula: pisanje, čitanje, sviranje, tjelesni odgoj. Evo tog teksta:

Sokrat: Je li najbolje pisati ista slova brzo ili sporo kada si kod gramatista?

Harmid: Brzo.

Sokrat: A što se tiče čitanja – brzo ili sporo?

Harmid: Brzo

Sokrat: Naravno! A svirati liru brzo i hrvati se agresivno bolje je nego to činiti opušteno i sporo?

Harmid: Jest.

Sokrat: A što se tiče boksanja i pankraciona? Je li isto i s njima?

Harmid: Jest. (Plato, *Harmid* 16)

U svom drugom djelu (*Alcib.* I 106e4-9) Platon tvrdi manje-više isto o tom odgoju kad se obraća Alkibijadu, koji ima dvadesetak godina, govoreći mu da on (Sokrat!) dobro zna što je Alkibijad učio te ga moli da mu kaže nije li što pritom ispustio. Koliko se mogu prisjetiti, veli Sokrat, učio si slova, svirati liru i hrvanje, a da, odbio si učiti svirati aulos. Pretpostavljam da si mogao učiti i nešto drugo za što ja ne znam. I ovdje Sokrat izriče temeljne sadržaje koje je mogao usvajati dječak, odnosno mladić u njegovo vrijeme i od čega se sastojao elementarni atenski kurikulum. Postoji još jedan sličan dokument od istog autora (Plat. *Theag.* 122e8-11) gdje se skoro do riječi ponavlja već spomenuti sadržaj. Naime, Sokrat se u tom dijalogu obraća mladom Teagu i njegovu ocu Demodokusu pa mu kaže: "Nije li te tvoj otac učio i obrazovao vezano za neke sadržaje u kojima su i drugi – djeca dobrostojećih roditelja – bili obrazovani, mislim na slova, sviranje lire, hrvanje, te općenito u natjecanju?" Nema, dakle, dvojbe da su *gimnastiké* i *mousiké*, ako se pod ovu posljednju svede početke intelektualnoga odgoja, bili okosnica ranog atenskog kurukula koji će se kasnije samo doradivati, širiti i produbljivati. Svi ovi navodi su svakako svjedočanstvo za istodobno učenje jednoga i drugoga sadržaja (Beck 1964:80-83; Marrou 1956:148, 374-376; Pritchard 2003:306-308) odnosno, njihovo nastavno učenje, najprije grammata, a onda mousiké (Booth 1985; Bundrick 2005:61-63).

OTVARA SE PUT ZA INDIVIDUALNI ODGOJ

"Stari odgoj" sve više popušta, a novi se sve više profilira i poprima znatno veći broj svojih sljedbenika što treba, kao što rekosmo, zahvaliti Sokratu (470/469-399), klasičnom atenskom filozofu, njegovim učenicima i njihovim sljedbenicima pa se Atena polako usmjerava k individualnom, kulturnom, a manje ratničkom odgoju (Beck 1964:100-105; Booth 1973). Atena je sjedište plemena Jonjana koji su samostalnije razmišljali i slobodnije shvaćali i vlastiti život i onaj vezan uz državu. Dakako da se to protivilo slijepoj pokornosti bilo kakvom *autoritetu*, što se odrazilo i na formiranje i funkcioniranje državne vlasti. Jonjani su, naime, prvi ukinuli kraljevski *centralizam*, a uveli *demokraciju*, rastavili su *mitsko* od *spekulativnog*, Homerovi ideali pomalo poprimaju i neku vrst *prosjetiteljske* svijesti a polako se otvaraju i vrata vječitosti *ideje* naspram promjenjivog ljudskog mišljenja. Već se iz ovoga vidi da je atenski odgoj bio drukčiji od onog spartanskoga. Atika kao prirodno okruženje grada-države Atene utjecalo je na poseban razvoj ljudskoga duha. Kao i drugi predjeli u Grčkoj, ne radi se o nekom posebno plodnom tlu da bi se od njega moglo živjeti bez posla i naporna rada. Na njemu je mogao

dospijevati samo ječam, ali se prije moralo krčiti da bi ga se posijalo. Trud ipak nije bio uzaludan. Voće i povrće koje je tu rađalo bilo je osobito fino i tečno. Gorska trava nigdje nije tako mirisala kao na Himetu, a u moru se nalazilo mnoštvo različite ribe. Okolne planine, uz to što su kraju davale posebnu draž, u njima se nalazilo puno građevnog kamena i srebrne rude, a u poljima kvalitetne ilovače. Dovoljno materijala za svaku umjetnost i obrt. Tome treba pridodati i ono što su stari smatrali posebnim darom neba: suha i prozirna atmosfera koja je kao nigdje drugdje išla na ruku održavanju tijela poletnim i zdravim, godila oštrini sjetila i razvedranju duše te buđenju i oživljavanju svake duševne sile (Dlustuš 1907; Hibler 1988).

ZAKLJUČAK

Na početku atenski i spartanski odgoj nisu se međusobno puno razlikovali. Štoviše, ranoatenski odgoj je uglavnom kopirao onaj spartanski, međutim s vremenom Atena i njezini građani počinju drukčije gledati na odgoj i odgajnika. Koliko god im je bilo važno imati kvalitetna ratnika koji će svojom vještinom i svojom snagom biti jamac opstojnosti grada-države, s vremenom se sve više otvara prostor i za individualnost, specifičnost, posebnost, jedinstvenost svakog pojedinog Atenjanina i njegovo pravo da se upravo to iznimno poštuje i njeguje u ophođenju. Tome nije pridonosila samo obitelj kao vrlo važna karika u atenskom odgojnom lancu, nego i nova struktura koja se "profesionalno" bavila promicanjem odrastanja i dozrijevanja mladih Atenjana, naime, škola čiji je odgojno-obrazovni koncept bio raslojen na tri razine: *tjelesna* (γυμναστική, *gymnastikē*): trčanje, bacanje koplja, hrvanje te još neka natjecateljska umijeća u smislu očuvanja dotadašnje atenske odgojne prakse, a čiji smisao nije tek isšeznuo preko naći i prestao najednom važiti, ali i nove odgojno-obrazovne razine poput one *glazbene* (μουσική, *mousikē*): učenje napamet poezije, podučavanje u sviranju lire, pjevanje i plesanje u svrhu oplemenjivanja odgajnikove čudi i na koncu *literarna* razina (γράμματα, *grammata*): čitanje i pisanje, proučavanje literature uopće, što je kao takvo znatno karakteriziralo atenski odgoj u usporedbi s onim spartanskim i što je omogućilo puno veći prostor za nove odgojne i obrazovne sadržaje koji su išli u smislu novog pogleda na čovjeka i njegov odgoj, pri čemu je u prvi plan došla osobnost odgajnika kao vrijednost u sebi, a ne čovjek kao puki ratni stroj kome je zadatak i osnovna svrha jamstvo opstojnosti grada-države kao najviše društvene vrijednosti.

LITERATURA

- Beck, F. (1964). *Greek Education, 450-350 BC*, London: Methuen.
- Benson, H.H. (1997). "Socrates and the beginnings of moral philosophy" u: C.C.W. Taylor (izd.), *Routledge History of Philosophy, sv. 1: From the Beginning to Plato*, London: Routledge.
- Booth, A.D. (1973). "Punishment, discipline and riot in the schools of antiquity" u: *Échos du monde classique/Classical Views*.
- Booth, A.D. (1985). "Douris' Cup and the stages of schooling in Classical Athens", u: *Echos du monde classique/Classical Views*.
- Curren, R.R. (2000). *Aristotle on the Necessity of Public Education*, Lanham MD: Rowman & Littlefield.
- De Romilly, J. (1992). *The Great Sophists In Periclean Athens*. Trans. Janet Lloyd. Oxford: The Clarendon Press.
- Dlusuš, Lj. (1907). *Uzgoj u drevnih Helena*, Zagreb: Hrv. Pedagogijsko-književni zbor.
- Dover, K.J. (1978). *Greek Homosexuality*, Cambridge MA: Harvard University Press.
- Ehrenberg, V. (1973). *From Solon to Socrates: Greek History of Civilization during the 5th and 6th Centuries BC*, London: Methuen.
- Gunthrie, W.K.C. (1969, 1981). *A History of Greek Philosophy, sv. 3, 6*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jameson, M.H. (1960). "A decree of Themistokles from Troizen", u: *Hesperia* 29:198-223.
- Kerferd, G.B. (1981). *The Sophistic Movement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marrou, H.I. (1956). *A History of Education in Antiquity*, prijevod G. Lamb, Medison: University of Wisconsin Press.
- Morgan, T. (1998). *Literate Education in the Hellenistic and Roman Worlds*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris, I. – Powell, B. (2006). *The Greeks: History, Culture, and Society*, Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Ober, J. (2001). "The debate over civic education in classical Athens, u: Too, Y.L. (izd.), *Education in Greek and Roman Antiquity*, Leiden: Brill.
- Oswald, M. (1986). *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*, Berkeley: University of California Press.
- Pomeroy, S. i dr. (1999). *Ancient Greece: A Political, Social, and Cultural History*, Oxford: Oxford University Press.
- Pritchard, D. (2003). "Athletics, education and participation in Classical Athens" u: Philips, D.J. – Pritchard, D (izd.). *Sport and Festival in the Ancient Greek World*, Swansea: The Classical Press of Wales

- Redfield, J. (1990). "Drama and community: Aristophanes and some of his rivals." u: J.J. Winkler – F.I. Zeitlin (izd.), *Nothing to do with Dionysus: Athenian Drama in its Social Context*, Princeton University Press.
- Sansone, D. (2004). *Ancient Greek Civilization*, Malden, MY: Blackwell.
- Segal, Charles (1985). *Chorallyric in the fifth century*: Easterlina F. – Knox, B. *The Cambridge History of Classical literature: Greek Literature*, Cambridge: University Press.
- Strycker, E. – Slings, S. (1994). *Plato's Apology of Socrates. A literary and Philosophical Studa with a Running Commentary*, Mnemosyne Supplement 137, Leiden: Brill.
- West, M.L. (1992). *Iambi et Elegi Graeci ante Alexandrum cantati* vol. II, Oxford: Oxford University Press.

APPROACH TO EDUCATION IN ANCIENT ATHENS

ABSTRACT

Elementary education in ancient Athens was eminently educational in character from the time when a separate more qualified institution provided for it, and when the home was no longer adequate for that purpose, which was at the time when school as an educational institution was starting to appear, and moreover, when polis (city-state) itself was becoming a specific teacher and educator. Unlike the Spartan education, the more recent Athenian education put an educatee's individuality in the forefront, which in itself shaped a new view of man and his education, moving away from the predominantly militaristic perspective on human beings and from the insistence on blind obedience to authority of any kind. The central influence of polis gave in in favour of democracy, the mythical was suppressed in favour of the speculative. Homer's ideals assumed enlightening awareness and the eternity of ideas increasingly took over the changeable human thought. Instead of giving primacy to power and force, Athens gave it to the law, and thereby also to the individual, which created the basis for the unique culture of spiritual living, originally laid out by Athenian legislator Solon.

KEY WORDS: *individuality, educational concepts, poet, polis, school.*